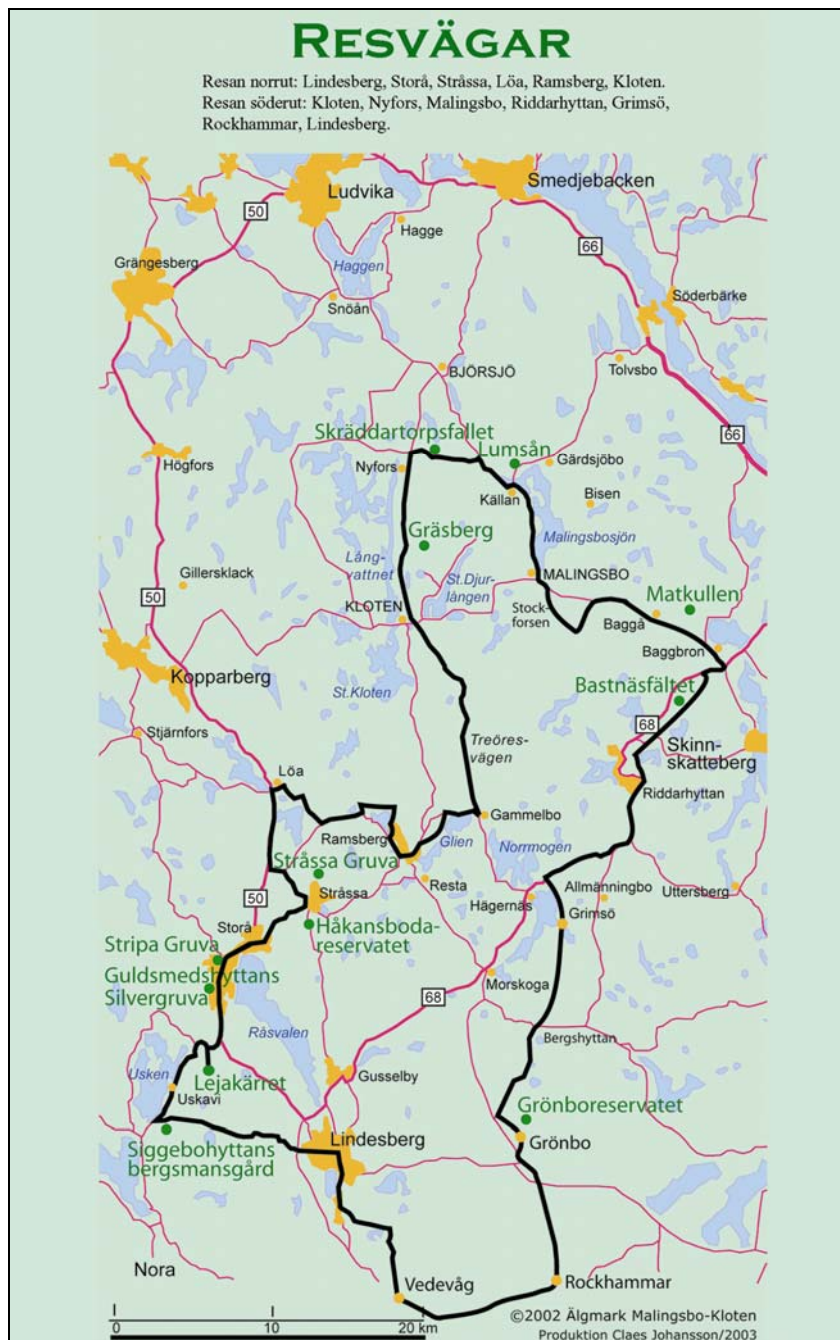


# GRÄNSLANDET

GUIDE TILL NORRLANDSGRÄNSENS NATUR OCH KULTUR



Fallet vid Skräddartorp.



Lienshyttan vid Riddarhyttan.



Rya, sydost om Lindsberg.

## Resvägar

**En resa går söderut, från Kloten, via Nyfors, Malingsbo, Baggådalen, Riddarhyttan och Grimsö/Allmänningbo, till Lindsberg.**

En resa går norrut från Lindsberg, via Siggebohyttan, Stripa gruva, Stråssa, Löa, Ramsberg, Resta och Gammelbo till Kloten.

Vill du fördjupa dig i något du kommer att se på resan finns ibland guideade visningar. Se vår hemsida [www.algmark.se](http://www.algmark.se). Där finns också förslag till boende, camping, matställen och aktiviteter samt foldrar om byarna att hämta på tre språk.

Vill du se kulturminnen och vacker natur?

Vill du fiska, bada och campa i vildmarken på bekvämt avstånd från stadens kommunikationer?

## RES GRÄNSLANDET FRÅN KLOTEN TILL LINDESBERG

Vi visar dig kulturminnen från järnframställningen i Bergslagen, från järnålderns små ugnar till stora gruvor och hyttor i bruksmiljö. Du får också se naturen, med istidsformationer, fjärilar och orkideer i naturreservat och hur forskning kring de vilda djuren går till.

Allt varvat med fina vandringsleder, badställen, camping- och fiskeplatser.

# GRÄNSLANDET – KLOTEN-LINDESBERG

## - DIN GUIDE TILL NORRLANDSGRÄNSENS NATUR OCH KULTUR

Detta är en reseguide som tar dig från Kloten till Lindesberg. Vi ger dig bakgrundshistorien till det du kommer att se längs vägen, samt vägbeskrivningar. Vill du boka boende eller få veta lite om aktiviteterna längs resan kan du titta på [www.algmark.se](http://www.algmark.se). Där finns också länkar till turistbyråerna. Denna guide finns även till försäljning intalad på svenska på kassettband/CD-skiva att ha med på färden.

Vi hälsar dig välkommen till Bergslagen, riket där bergets män och kvinnor i tusen år försett Sverige med malmens rikedomar. Denna guide följer dig från Kloten i norr, via Nyfors, Malingsbo och Riddarhyttan, ner till Lindesberg i söder över Limes norrlandicus – norrlandsgränsen. Vi åker över tre län (Örebro, Dalarnas och Västmanlands län) och två landskap (Västmanlands och Dalarnas).

Vi visar dig längs den här resan några intressanta platser och sevärdheter. Besöker du alla platser kan resan ta lång tid men det finns fina möjligheter att campa där man både kan bada och fiska. Vid Malingsbosjön är det lätt att hitta en alldeles egen sandstrand. Bestäm själv vilka ställen du vill stanna och titta närmare på, och vilka du bara vill passera.

### ***Ett par ord på vägen:***

Ett bra tanke sätt är att det inte ska synas i naturen att du har varit där. Kasta inte skräp, särskilt inte i hagar med djur. Ta heller inte med hundar in i djurhagar, inte bara kan de skrämma djuren, utan kor kan försvara sina kalvar emot hunden. Tänk också på att visa hänsyn om ni passerar nära hus och tomter med bil eller till fots – kör sakta inne i byarna.

### **Kloten**

Vår resa börjar i Kloten – glöm inte att titta på det som finns här innan du ger dig av. Du kan hitta sevärdheterna med hjälp av broschyren *Strövtåg i byn* som finns i tre språk, svenska, engelska och tyska, att hämta på hemsidan [www.algmark.se](http://www.algmark.se). Det finns även sådana broschyrer för Nyfors, Malingsbo, Baggådalen, Riddarhyttan och Grimsö/Allmänningbo. Titta efter Älgmark Malingsbo-Klotens broschyrlåda i varje by där de svenskspråkiga broschyrerna finns utlagda. I Kloten finns lådan där det är skyltat mot Herrgården.

I Kloten kan du till exempel se lokstallet som man byggde om man skulle behöva ta in och ställa Klotgeta, ångloket som ofta gick på den här banan. Detta var på sin tid en av Sveriges kurvigaste järnvägar med många branta backar. På Järnvägmuseet i Gävle står en av personboggievagnarna som byggdes just för att klara den tuffa resan hit.

När du sett färdigt på Kloten kör vi iväg norrut vid skylten strax öster om Klotens fritidsby där det står Nyfors 12 km. Ställ gärna vägmätaren på noll när vi säger till, för ibland saknas skyltar och då ges avstånd istället.

Vi skall nu ta en tur genom två landskap – Västmanland och Dalarna – och tre län som alla har delar i Bergslagen – Örebro län, Dalarnas län och Västmanlands län. Vi kommer att passera många gamla byar där människor förr arbetade med både järnframställning och jordbruk. Bynammen slutar ofta på -hytta eller -hammar. Där har det varit järnframställning i flera hundra år, men nu finns ofta bara spåren kvar i namnen och ruinerna. Här har under tidernas lopp bott många människor – många fler än vad här bor nu – och det sägs att om man sparkar lite i

mossan på vilken skogsplätt som helst kommer det fram kolrester från svedjebruk eller kolmilor. Kanske är det nästan sant.

Vi passerar också många sjöar. Detta är verkligen de tusen sjöarnas land, i Västmanlands län finns omkring 900 stycken – bara inom Lindesbergs kommun, i Örebro län, finns 450.

Folket i sydligaste Sverige skämtar ibland och säger att allt ovanför Småland är Norrland, men nu befinner du dig verkligen på den riktiga norrlandsgränsen. Du är i gränslandet. Söder härom ligger ”sörlandet” med sina jordbrukslätter, och norrut är det norrland med norrlandsterräng hela vägen till treriksröset – och ännu längre. Detta är både den biologiska och naturgeografiska norrlandsgränsen – Limes norrlandicus som Linné döpte den till. Limes norrlandicus går från sydväst, några mil ovanom början på norska gränsen, snett norrut tvärs över landet och slutar brant längs Östersjöns kust.

Limes norrlandicus har varit och är fortfarande gräns för flera saker. Förr var den en kulturgräns. Här gick nordgränsen för medeltida stadsbildningar, inga städer fanns norr härom, bara byar, medan den var sydgränsen för fåbodarna. Nu är den en biologisk gräns, några mil söder och norr om där du är nu har en del träd och buskar, till exempel ek och hassel, nordgränsen för sina utbredningsområden. Hassel är en värmekrävande sydlig växt som kräver god jordmån och den bildar större bestånd endast upp hit, men enstaka hasselbuskar går att hitta även längre norrut. På sina ställen sammanfaller Limes norrlandicus med högsta kustlinjen, under den finns de släta jordbruksmarkerna på gamla havsbottnar och ovan om den ligger den karga moränmarken med sina grova stenar.

## Gräsberg

På vägen mot Nyfors, 5,2 km efter Kloten, finns på höger sida en liten väg som går upp till ett utsiktstorn och en gammal finnbosättning med uthus och smedja. Gräsberg heter den och du ser skylten dit upp. Det är hägnat runt både tomten och hagarna med rovdjurssäkra stängsel, men man kan gå genom grinden och titta på smedjan. Gå då genom grinden där gångstigen mot utsiktstornet börjar, över gårdsplanen och åkern så ser du smedjan till vänster. Det måste finnas betande djur om markerna skall hållas öppna, växer de igen försvinner ängsfloran och markerna förvandlas till den karga tallskog du ser runt om dig. Här på Gräsberget finns till exempel den fridlysta finnklinten, men den kan vara svår att hitta. Ser du en blomma med klotrunda blomkorgar med ljus rödvioletta blommor är det kanske den.

Följer du skylten till utsiktstornet, till vänster vid grinden, kommer du efter en kilometer upp på toppen av berget. Där finns både tornet och en raststuga där man kan övernatta om man vill. Vid klart väder kan man se ända till Falun.

## Nyfors

När färden fortsätter kör du förbi Kurrbyn, ett av de få bebodda gamla finnboställena som finns kvar, och tre kilometer därefter kommer du till Nyfors som ligger vackert vid sjön Långvattnet. I Nyfors drivs alltjämt en gammaldags handelsbod. Du kan köra in på första lilla vägen – du ser en liten väg till vänster som går in snett framåt och slutar neråt. Då kommer du förbi de gamla arbetarbostäderna och järnmagasinet byggt av slaggsten. Här låg en stångjärnshammare där man bearbetade det kolhaltiga tackjärnet från masugnarna söderöver, så det skulle bli smidbart stångjärn. Tackjärnet forslade man upp hit från Kloten på slädar eller pråmar.

När du kör från handelsboden är det raka vägen norrut och skyltat mot Björnsjö 7 km. Efter en knapp kilometer svänger du till höger strax efter en bro – det är oskyltat där. Hundra meter

senare kommer du till en fyrvägs korsning där du nollställer vägmätaren och fortsätter rakt fram mot Lumsen 3 km.

Hade du åkt åt vänster i korsningen hade du kommit till Björsjö efter att du passerat Spannbyn där Spann-Karin en gång slogs i nästan trettio år för att få tillbaka sitt hemman som Nyfors bruk tog ifrån henne och hennes man. De kunde inte hitta torparbrevet som bevisade att de ägde sitt hemman och då påstod bruket att det vad deras, så Spann-Karin fick arrendera sina egna ägor. Men hon drev frågan och kom till slut ända till kungen – Karl den fjortonde Johan – som beundrade hennes driftighet och gav henne inte bara sitt hemman tillbaka utan även en karlahatt och en reserverad plats i kyrkan hemma. Där fick bruksägaren en knäpp på näsan för sin girighet.

Bruken försökte – och lyckades också – att köpa upp alla hemman, och de självägande bönderna och hytteägarna blev arbetskraft. Före brukens uppköp hade man del i hyttan om man ägde ett hemman med skog. Det var skogsinnehavet som var viktigt, man behövde mycket träkol till att smälta malmen. Sedan blev det de stora bruken som tog över helt på många platser och bildade egna små samhällen – som i Malingsbo och Riddarhyttan dit vi skall.

### **Skräddartorpsfallet i Lumsån**

Efter 3,3 km kommer du till Skräddartorpet och Hedströmmens högsta vattenfall – Skräddartorpsfallet. Ett naturligt jacuzzibad kan du prova i forsen – det nås lättast på andra sidan. Men du får vara försiktig för vattnet är både strömt och starkt. Trots det strida vattnet är temperaturen förhållandevis hög eftersom källan till ån är två grunda sjöar vars ytvatten ger behaglig badtemperatur. Stanna och titta på den vackra vilda forsen så fortsätter vi emot Malingsbo sedan.

Du kan ta den lilla vägen på andra sidan fallet, men den är rejält knagglig att köra på. Klarar bilen det kommer man till flera fina platser längs med ån, och det finns skyltade promenader man kan gå. Oavsett vilken väg du tar kommer du efter dryga två kilometer ut på en asfalterad men oskyltad väg där du skall du svänga till höger och köra i riktning söderut.

Du passerar en skylt där det står Källan. Där kan du göra en avstickare och svänga upp till vänster och titta på Lumsån där man börjat med biotopvård för fisken. Du kan stanna vid bron för att titta, eller fortsätta färden och följa skyltarna mot Lumsån till vänster för att ta dig till Gärdsjöbo Smedja där det finns en övernattningsstuga med grillplats utanför. Vid smedjan finns broschyren *Strövtåg i byn – Lumsån*, på svenska om biotopvården som skett (broschyren finns bland de andra på hemsidan för utskrift på tre språk). Nedan om smedjan finns ån. Förr rätade man ut och tog bort block ur många vattendrag för att det skulle gå lätt att flotta timmer, nu gör man tvärtom för fiskens skull. Man har lagt ut stenblock i ån för att de skall stanna upp vattnets fart så fiskarna – främst öringen – kan leva kvar där. Mellan stenblocken går vattnet istället fortare men det är bra för det gräver ut hålor i botten som då blir lite kuperad, vilket fisken har nytta av. När du sett Lumsån kör du tillbaka till Källan igen och fortsätter mot Malingsbo.

### **Skogsfinnarna**

I början på 1600-talet kom många svedjefinnar, eller skogsfinnar, upp hit. Redan under tidiga medeltiden skedde arbetsvandringar – Finland och Sverige var samma land under 700 år – men de största skarorna kom i slutet på 1500-talet och början på 1600-talet. Under Gustav Vasas tid uppmuntrades finnarna att komma hit eftersom arbetskraft behövdes både i jordbruket och i gruvorna.

Under slutet av 1500-talet pågick ett inbördeskrig i Finland, och bönderna i östra Finland fick lida svårt av gränsstriderna, och av att behöva skicka söner och drängar till soldathären. Skatterna var höga, eftersom de ständiga krigen mot Ryssland skulle betalas. Till råga på allt var det överbefolkat, och missväxt och svält på många håll. Det var inte konstigt att de gav sig av och försökte få ett bättre liv här. Många som kom hit hade också rymt från hären. De gav sig ut på den strapatsrika resan till Sverige. I näverskor vandrade de, ibland helt ensamma som föregångare, ibland i grupper med sin boskap genom vildmarken med alla dess myrar, stenblock och forsar som skulle gås över. Det fanns inga vägar på den tiden och det var många som aldrig ens kom fram till Sverige.

Många torp häruppe där du är nu, var från början finntorp. Det kan man höra på namnen än idag. När finnarna kom hit valde de platsen för svedjefallet. Helst skulle det vara en söderlutning med stor fin granskog. Träden höggs ner och fick torka i några år innan man brände dem. Det var en lång process att börja med svedjebruk. Man försökte också undvika alltför steniga marker, men när elden slocknat var dock sten allt man såg. Så snart som askan svalnat skyndade man sig att luckra upp marken med en hacka. Sedan sådde man den särskilda svedjerågen – försiktigt, ibland korn för korn, av det dyrbara utsädet, så inget skulle gå till spillo. Det tog förfärligt lång tid.

Svedjebruket var i Finland – precis som bergsbruket här – kooperativt. Man gick ofta samman i svedjelag, eftersom det gick åt mycket arbetskraft. Var och en som varit med i arbetet fick en andel av skörden. Svedjan innehades sedan av svedjelaget så länge man brukade den. När den övergavs var det fritt fram för andra att överta den. Men här i Sverige bosatte sig ofta familjerna var för sig och det kunde gå årtal innan någon visste att det fanns svedjefinnar på skogen. Det var till och med förbjudet och belagt med böter att hysa in lösfinnar, unga män som kom och arbetade säsongsvis, man fick bara ha fast anställd arbetskraft. Men eftersom svedjandet tidvis var så arbetskrävande anställde man dem ändå och tog böterna om man blev upptäckt.

Här i Sverige blev svedjefinnarna lovade sex skattefria år om de bosatte sig i nästan obebyggt land – och de som kom fram var först välkomna. Tanken från myndigheterna var att man skulle få in skatt senare, från dessa områden som nu bara var folktomma. Men så småningom började man märka att skogen inte räckte till bergsbruket och finnarna blev illa sedda. 1638 förbjöds svedjandet här i Bergslagen och förbuden följde sedan slag i slag även norröver.

Ett tag i mitten på 1600-talet var finnarna faktiskt förföljda och hatade för det här med att skogen tog slut, man tyckte att det var deras fel. I 1664 års skogsordning, föregångaren till skogsvårdslagen, stod att den som kom ”strykandes och svedjandes” skulle man ”fritt söka att fånga och såsom andra skadedjur befrita sig om att avskaffa”. Det hände sig att svenskar hjälpte finnarna och lät dem bo och svedja på sina marker mot en del i skörden. Då kom en förordning som sade att om svenskar lät finnar svedja på sin mark blev de dömda till att böta 40 daler silvermynt och hände det en gång till så miste de livet. Men finnarna fortsatte att vara flitiga och strävsamma och efter ett tag blev de svenskar de också. De tog sig svenska namn och till sist visste ingen längre vem som hade finska eller svenska förfäder – eller båda delar. Många här i Bergslagen har både finskt och vallonskt blod i ådrorna. Fast på isolerade platser längre norrut har det förstås funnits finnbygder där man pratat finska ända in på 1900-talet.

Vallonerna vandrade in under första halvan av 1600-talet. De kom från Belgien och var duktiga på smide och annat järnbruk – och skickligt yrkesfolk var precis vad som behövdes här. Före 1600-talet fanns inga riktiga yrken utan folk kunde lite allt möjligt och arbetade med olika saker runt året, nu började det bli mer vanligt med specialister. Kanske vallonerna var en bidragande faktor. Smederna hade hög status i samhället och tack vare vallonernas kunnighet

fick de ofta höga befattningar på bruken. De smälte ganska snart ihop med befolkningen och bara några gamla vallonska efternamn lever kvar. Den Svenska Industrins Fader – Lois de Geer – var till exempel av vallonsläkt. Man har beräknat att det var runt tio tusen finnar som kom hit och vallonererna var en knapp tredjedel så många, några tusen personer.

### Istidens spår

Runt Malingsbo, Baggådalen och Ridderhyttan hittar du många spår från istiden och havet som kom efter den. På vägen ner mot Malingsbo skär vägen hela tiden igenom sandåsar. Här har varit havsbotten och sanden som kom ur isen blandad med sten, svallades upp och hamnade över stenarna. När landet höjdes och havet drog sig tillbaka var här en stor sandöken som vinden gav sig på med full kraft och blåste ihop till flygsanddyner – precis likadana som de du säkert sett finns i andra öknar. Det är de dynerna du åker genom nu.

Istiden och havet har format hela landskapet och går du en promenad i terrängen ser du landskapet med nya ögon. Du kan gå till exempel gå Ormdalsleden på 5 km, en del av den längre Geologislingan, i Baggådalen. Men du kan också vänta med promenaderna tills du kommer till Ridderhyttans istidsformationer, där är de väldigt lätta att se. Innan dess kommer du fram till Malingsbo.

### Malingsbo

Kör förbi den stora campingplatsen och följ utmed sjön, i dess södra delar svänger du in till höger vid skyltarna Herrgård och Ekomuseum. Där ser du Älgmarks låda med broschyrerna *Strövtåg i byn* på svenska.

I Malingsbos gamla bruksmiljö finns flera intressanta byggnader. Herrgårdens huvudbyggnad är uppförd i karolinsk stil med säteritak och en av flyglarna var handelsbod till mitten av 1990-talet. Flyglarna är uppförda efter själva huvudbyggnaden och av deras skorstenar är den ena bara där för symmetriens skull – för att efterlikna de två på det stora huset. Den är bara utanpåverk med andra ord, ingen riktig skorsten.

Malingsbo brann 1699 och det enda äldre huset som finns kvar är från 1659 – det är sädesmagasinet som är byggt av handbilat timmer. Det finns en nyare variant av sädesmagasin också – kornskruven från mitten av 1800-talet. Om du följer grusvägen förbi S.ta Annas kapell och herrgården, kan du se både sädesmagasinet och huset med kornskruven där man torkade kornet. Du ser ett vitt hus med många rader av små fönster – som inte är fönster utan luftintag. Det är kornskruven. Inuti finns timrade fickor dit säden genom en sinnrik mekanism fick falla ner i en lång bana. På det sättet kom de genom luftdraget och torkade. Sedan behövde man inte gå runt och röra om i säden här, som i det gamla sädesmagasinet där säden annars kunde bli så varm att den självantände.

Den första, i skrift omnämnda, bebyggelsen vid Malingsbosjön kom till på 1400-talet och bestod av några fåbodar. Ändelsen -bo kan komma av bodum – fåbod – från början, men ändrade sen betydelse till att bara betyda boplats helt enkelt. På 1500-talet vet man att det fanns fast boende befolkning som sysslade med järnhantering.

1625 byggdes en hytta och en hammare i Malingsbo, sjön och Hedströmmen reglerades. Detta blev början till Malingsbo bruk. 1891 var järnhanteringsepoken i Malingsbo definitivt slut, liksom på många andra ställen. Nu blev istället skogen huvudnäring. På Hedströmmen flottades timmer från skogarna runt Malingsbo till sågen i Skinnskatteberg och på Herrgården höll Skogshögskolan en del av sina kurser.

Det finns promenadslingsor här i Malingsbo. På vänster sida längs vägen söderut finns en väg in där du kan gå en slinga på åsen mellan två tjärnar, eller gå söderut mot Rågåsen, en rullstensås. För att hitta vägen behöver du Älmarks broschyr *Strövtåg i byn – Malingsbo*.

## Hedströmmen

Efter Malingsbo fortsätter du på vägen igen. Ta till vänster vid T-korsningen – följ skylten mot Skinnskatteberg 20 km så kör du ut på väg 233 som kommer från Kloten. Du kan köra in med detsamma till vänster och ta den mindre skogsvägen längs med en sanddyn. Då kommer du ut på väg 233 igen vid Rågåstjärnen. Den vackra tallskogen du då har på höger sida innan du kommer fram till tjärnen är Kungareservatet. Det gavs av Domänverket i bröllopspresent åt kungen och drottningen när de gifte sig. Trots att detta är relativt gamla tallar är de inte på långt när så gamla eller grova som tallar kan bli. Några hundra år till och det blir något mer spektakulärt att titta på. Nollställ när du svänger åt vänster ut på väg 233 och 1,1 km efter utfarten står en skylt till höger mot Nyhammar 1 km. Här tar vi tar den mindre och vackrare vägen och kommer genom byn Nyhammar med sin damm och sina smedbostäder som är rester från den tid då här fanns en hammarsmedja, tillhörande Malingsbo Bruk. Vägen går längs med Hedströmmen med dess forsfiskeplatser. Nollställ mätaren här för efter 3,7 km skall du svänga vänster där det är oskyttat. Niohundra meter senare skall du svänga höger ut på väg 233 igen.

Strax efter Stockforsen passerar du länsgränsen och kommer från Dalarna in i Västmanlands landskap och län.

När du fortsätter på väg 233 kommer du till en skylt där det står Svanstorp, till höger. Härifrån utgår Ormdalsleden. Man kan också göra en miniavstickare och köra ned till rastplatsen. Ta vänster direkt, före Hedströmmen. Där, mellan vägarna och runtom, finns mycket blå och grön slagg från Borgfors hytta. Stanna på rastplatsen och gå ut i terrängen ner mot ån. Du kan också titta efter skylten till en gammal vaggrop. En varggrop var det var meningen att vargen skulle falla ned i. Den brukade vara två-tre meter djup och sidorna klädde man ofta med slät sten eller stolpar så vargen inte skulle kunna klättra upp igen. Man satte en stolpe i mitten med ett bete på och dolde gropen med grenar och halm. På 1300-talet kom landslagen som föreskrev att man skulle hålla vargnät, varggård eller varggrop. När man senare fick gevär att skjuta med blev alla jordägare tvungna att gå med i vargskall, då man bildade drevkedjor och motade vargen till skyttarna. År 1647 blev det skottpengar på varg. Vi skall komma tillbaka till vargen när vi kommer ner mot Grimsö. Du håller åt vänster och kommer ut på väg 233 igen.

## Baggådalen

Vi är nu i Baggådalen. Här var jordbruket under mycket lång tid det dominerande försörjningssättet tack vare lagren av finkornig jord som sedimenterade på havsbotten efter istidens slut. Samtidigt med jordbruket byggde man ändå dammar i Hedströmmen för att driva hyttor och hamrar. Järnframställningen var aldrig långt borta.

När du kommer ut på väg 233 igen kan du hålla utkik efter en skylt mot Harplekartorp vid en liten rastplats. Härifrån kan du gå upp på Matkullen som är ett naturreservat med fin utsikt över dalen. Den var en ö i det forntida havet som låg över dalen efter istiden. Där uppe testar man ekon genom ”kulning” och det ryktas om hela sju ekon när väderleken är den rätta. Man kan antingen gå nerifrån vägen och komma igenom en liten sval och vacker al-sumpskog. Det är inte så svårt att gå där som det låter. Annars kan man fuska lite och köra in på grusvägen till vänster, dryga hundra meter efter skylten. Efter knappa sjuhundra meter ser du träskylten upp och sen är det bara att följa de brandgula markeringarna på träd och stenar. Det tar en

knapp halvtimme att ta sig upp och väl där kan man rasta en stund och gå runt kullen. Att skogen fått stå kvar och bli gammal beror på att det var svårt att få ner den. Det finns flera sådana toppar med gammal skog och på dem finns det ofta hotade gammelskogsarter av lavar, tickor och mossor som bör bevaras. Tallarna på kullens topp är förmodligen minst några hundra år gamla, trots att de är så små som sex-sju meter höga. Det gick heller inte att bedriva något skogsbruk här på grund av att detta är rena urbergshällen och tallarna växer i skrevor i berget. Man kan se skillnaden på skogen som växer i bergbranten på baksidan av kullen.

Fortsätt sedan på väg 233 genom Baggådalen. Dalen omges av höga berg och skogsåsar. På höger sida av dalen finns Västmanlands läns högsta punkt på Timmeråsarna, 311 meter över havet. Du kommer snart genom Baggbron som är den största byn i dalen. I Baggbron där Hedströmmen rinner ut i Storsjön fanns en viktig omlastningsplats där tackjärnet från flera hyttor lastades om till pråmar för vidare transport till Skinnskatteberg.

Efter Baggbron står en skylt Hultebo åt höger – här ginar vi ner till väg 68. Håll vänster hela tiden så kan du inte komma fel.

Nollställ vägmätaren i T-korsningen vid väg 68, för efter sjuhundra meter skall du köra till vänster in på en oskyltad grusväg för att komma till Bastnäsfältet.

### **Bastnäsfältet**

I kanten av kontinenter finns ofta vulkaniska öar. En gång för knappt två miljarder år sedan låg Bergslagen nästan vid ekvatorn och var då sådana vulkaniska öar där det bildades malmer som järn, koppar, bly, zink, silver och guld. På grund av malmrikedomen från den tiden – och att människan lärde sig att ta fram malmen ur berget – blev Bergslagen den svenska industrins vagga. Järnframställningen var störst, men man har även brutit koppar och silvermalmer här. Att Sverige var en stormakt på världsmarknaden redan på 1600-talet hade vi att tacka malmen för – och det hårda arbetet som skedde här i byarna.

Det finns också andra spännande och sällsynta mineraler här. På väg mot Riddarhyttan tar vi alltså en liten sväng in på gamla vägen mellan Fagersta och Riddarhyttan och tittar på Bastnäsfältet. Detta är faktiskt en av världens mineralrikaste platser och folk kommer långväga ifrån för att leta efter sällsynta mineraler. Inne i skogen finns 125 gruvhål – de är inhägnade så det är ingen risk att någon trillar ned. Vid Bastnäsfältet kan man se ner i ett par av dem, trots staketet. Bastnäsgruvan omtalades första gången 1692 men inte förrän 1803 fann Jöns Jacob Berzelius det mineral som man kallade cerit – den däri funna metallen gavs namnet cerium.

Bastnäs är typlokal för sex mineral, bastnäsit, cerit, lanthanit, ortit, törnebohmit och linneit. Du kan ta med dig några intressanta stenar hem och försöka ta reda på vad de kan vara för något. Som du säkert ser har folk som besökt platsen försökt dela en del av stenarna för att se hur de ser ut inuti – prova du också.

Järnmalmen vid Stora Bastnäsgruvan togs först upp med hästvinda. Hästarna fick gå runt, runt och dra upp malmen ur gruvan. 1873 byggdes istället ett hakspel och en konstgång av den typ som utvecklades av Christopher Polhem. Genom en fram- och återgående rörelse från den 2,5 km långa konstgången överfördes kraften från ett vattenhjul till ett roterande linspel och man kunde hissa upp malm och fira ner gruvarbetarna i gruvan. Hakspelet finns fortfarande i ett litet välbevarat hus och är det enda kvarvarande i världen som står på sin ursprungliga plats.

År 1922 drevs den Nya Bastnässtollen, en gruvgång för att undersöka kvarvarande malm i Ceritgruvan. Den visas ibland för allmänheten. Numera bor det fladdermöss där inne men



dem är man rädd om så de inte utrotas för att de saknar boplatser i moderna hus utan hål att flyga in i.

Tre kilometer efter att du svängde in på vägen – det vill säga 3,7 km på vägmätaren om du nollställde den – svänger du in till höger på Bastnäsältet. Där kan du titta på varphögarna. Varp är sådant man slängde bort. Ordet kommer av tyskans werfen – kasta – men i högarna kan du hitta många olika mineral. Går du sedan upp åt höger förbi de varphögar som ligger där och fortsätter upp i backen, ser du snart gruvhålen. Kastar du ner en sten hör du hur djupt det är. Går du sen stigen bortåt – parallellt med vägen – så kommer du till hakspelet där du kan gå in och titta. Huset och allting i det är väl bevarat och restaurerat. Till vänster ser du några spakar och i golvet till höger om dem ser man en liten grop i träet. Där stod en gång en enbent man och arbetade - det är hans träben som nötte ut den lilla gropen. Han hade antagligen blivit skadad i gruvan och fick ett annat arbete som han kunde klara av med bara ett ben.

Precis bortom hakspelet kan du se en sten med ett hål i. Här var maskineriet som hästarna drev runt för att hissa upp malmen innan hakspelet kom till. Fortsätter du stigen bortåt kan du gå ner vid bastnässtollen. Utanför kan du se hur berget skiktat sig vertikalt, det vill säga uppifrån och ner. Tar du en bit och slår sönder får du skivor av stenen. En gång för miljarder år sedan har det sedimenterat på någon havsbotten och sedan har det genom rörelser i jordskorpan tryckts upp så det nu ligger på andra hållet. Sådana väldiga krafter pågår hela tiden men det tar ofta så lång tid att vi inte märker dem – utom i form av jordbävningar och vulkanutbrott.

Efter bastnäsbesöket kör du vidare söderut mot Riddarhyttan. Du kör förbi Bjursjön – bäversjön. De gamla namnen på Bjur eller Bur talar om att detta är gamla bävervatten. Bävern blev utrotad genom jakten och var helt borta i början på 1900-talet men man planterade in några igen redan på 1920-talet – i Kilsbergen söder om Nora – och numera har den nästan återhämtat sig. Många betraktar den som ett skadedjur då den översvämmar skogen och tar ner lövträden, men faktum är att bävern gör detsamma som man nu försöker göra i Lumsån med biotopvården. Den dämmer upp vattnet och skapar förutsättningar för både fisk, fågel och många andra djur och växter. Så något skadedjur är den alls inte, tvärtom är den en av våra bästa naturvårdare.

Du kommer ut på en asfältväg, där ser du Bäckegruvan rakt fram. Det ligger stora varphögar på bägge sidor om vägen. Där finns också en skylt där det står Bäcka mot höger. Däruppe tänkte Riddarhytte Aktiebolag i början på 1900-talet anlägga en hel stad. Fyrfamiljshusen är kvar, men nu bor där oftast en familj i dem – och ibland bara på sommaren. Kör gärna in en sväng och titta. Det här var bruksmiljö ända in i modern tid. Hela Riddarhyttan var ett samhälle uppbyggt av och kring ett bruk. Liksom andra liknade samhällen som är beroende av en enda stor arbetsgivare blev det bekymmersamt för befolkningen här när bruket lade ner sina verksamheter. Vill du stanna och se lite på gruvbyggnaderna, som numera innehåller en del småföretag, så gör det. Fortsätt annars och följ skylten Bäckegruvan direkt till vänster runt om gruvans hus, så kör vi mot kopparverket.

Du kan hålla utkik till höger så kommer du snart förbi en tavla med foton som visar hur man sprängde herrgården. Den blev för dyr att ha kvar i gott skick och då rev man den genom att spränga den helt enkelt. Det tycker vi nog är synd redan nu – och ännu längre fram i tiden kommer man nog att vara lite ledsen över att vackra hus inte bevarades bättre till eftervärlden att se på.

Det är skyltat in till Kopparverket som ligger på vänster sida av vägen. Du kan börja föreställa dig svaveloset som låg över hela området när verket var i full drift. Allt du kommer att gå på

är slaggen. Den här slaggen är brunsvart för här har man tagit ur kopparen, medan järnet är kvar. I den blågröna slaggen är kopparen kvar, medan järnet smälts ur. Det växer inget här för inget klarar att växa i slaggen.

Kopparverket med sina sju dammar är verkligen fascinerande att titta på. Dammarna var ett verkligt effektivt utnyttjande av vattenkraften. Parkera och gå över den lilla bron upp till vänster. Runt området finns en skyltad vandringsled.

Längst upp har man grävt ut ett kolmagasin och rester av kolen ligger kvar på marken. Man får föreställa sig hur här en gång var fullt med både hus och människor. Malmen bröts i gruvan på andra sidan sjön och roddes över på pråmar. Sedan rostades den vid kolmagasinet. Man rostade malmen för att den skulle bli spröd och lätt att boka, det vill säga slå sönder i mindre bitar. Däruppe vid rostningen stod en gång i tiden bokerskorna. Bokningen var ett jobb för kvinnor och barn tills man uppfann vattendrivna hammare som gjorde jobbet istället. Barnarbete var vanligt en bra bit in på 1900-talet.

Bruken kom så småningom att införa vissa sociala rättigheter och förmåner för sina arbetare, som pension och viss rätt till arbete och lön för änkor som var arbetsföra. Men tidigare var det ett hårt liv om man inte kunde arbeta längre. Blev man utblottad fanns inte mycket att göra. Man kunde få bo i en backstuga – en sorts bostad utgrävd i en sluttning i backen. Fattigt folk och sådana som sågs lite illa på, som ogifta kvinnor med oäkta barn, fick bo längst bort från centrum. Backstugorna där de bodde ligger ingrävda i sluttningar längs sockengränserna. Så arbeta det fick man, från vaggan till graven. På medeltiden var det arbetsplikt enligt lag. Man kunde bli straffad om man inte arbetade eller rymde från sin arbetsplats. Det var lite bättre än slaveri, men inte mycket. Arbetet började också vid tretiden på morgonen så det gällde att vara morgonpig. Klockan sju på kvällen skulle det vara tyst och mörkt i gårdarna, för klockan två skulle man stiga upp och äta frukost.

Kopparhanteringen i Riddarhyttan har pågått sedan medeltiden men det nuvarande kopparverket togs i drift av Riddarhytte bruk år 1819. På 1830-talet var produktionen ca 70 ton. En del av den råkoppar som framställdes gick till myntverket i Avesta, men eftersom malmen hade ganska låg kopparhalt blev storhetstiden kort och kopparverket lades ned 1873.

Uppe i backen till höger ligger den gamla handelsboden som nu är sommarhus. Det går att köra ut den vägen om man vill.

## Riddarhyttan

Fortsätt genom Riddarhyttans bebyggelse och väl framme vid väg 68 igen kör du lite till höger och med detsamma till vänster ner mot Lokstall och campingen. Fortsätt rakt fram där (kör inte till höger mot campingen ännu) så kommer du ner på en liten grusväg som går till den stora Lienshytte masugn som var igång ända till 1959. Den måste man absolut se. Har man tur och den är öppen, eller man har bokat tid, kan man även klättra upp på toppen – på masugnskransen – och se ut över nejden från 26 meters höjd.

Vid parkeringsplatsen kan man gå över en liten bro till vänster om själva masugnen – gå över den och rakt fram så hittar du den stora grönbå slagghögen. Här ser du skillnaden på slaggen som har kopparen kvar och den vid kopparverket som hade järnet kvar.

Ibland göt man slaggen i till stora fyrkantiga block – slaggsten. Dem kunde man bygga med – men först hämtade barnen dem på en liten järnkälke och drog med de heta blocken hem till stugan att värma den. Det gick och till och med laga mat på slaggstenarna.

Från masugnen kör du tillbaka – men inte upp på väg 68, utan fortsatt till vänster förbi Lokstallet. Utanför Lokstallet har man lagt ihop några slaggstenar och planterat blommor i. Det är onekligen en passande dekoration här. Kör sedan till vänster igen. Nu kör du genom campingen och ut förbi badplatsen. Vi åker till Riddarhyttfältet för att se istidsformationerna. Här är det bra att ha häftet "Istiden i Bergslagen" med sig för att verkligen förstå hur landformerna har skapats. Det finns att köpa på flera ställen i Riddarhyttan. Här vid Riddarhyttan stannade inlandsisen upp ett tag och hit forslades mycket sten, grus och sand genom isälvarna inne i isen och materialet fyllde upp delat. Därför finns det så mycket att se just här. Där isen stannade tog havet vid och ännu fanns inget land i sikte.

Håll koll på bilens kilometerräknare och se hur långt två kilometer är. Tänk sen att stå här, att ha två kilometer av ren is rakt upp. Så var det under istiden. Vi har haft många istider men den senaste började för knappt hundrausen år sen och det är bara för 9500 år sen som Bergslagen blev isfritt.

Man kan knappt föreställa sig vilken tyngd och kraft det var i all isen men spåren i landskapet är tydliga än idag. Där de stora glaciärerna kalvade loss isberg som låg kvar och långsamt smälte bort blev det dödisgropar. Där är det idag ofta sjöar. Sjön Lien här är vatten som ligger i sådana dödisgropar. Runt isbergen sköljde vattnet med sig grus och sten som ansamlades i kullar och åsar. Inne i den stora ismassan lagrades tyngre sten och grus på botten av tunnlarna som isälvarna gick i och när isen smälte kom alltihop ned på marken i långa åsar. Så blev landskapet fullt med de åsar, kullar och gropar som du ser här idag.

Kör vidare och följ vägen utan att vika av. Du kör förbi ett sandtag – sten, grus och sand sköljdes iväg olika långt och sorterade sig med det största och tyngsta materialet närmast isälvsmyningen. Havet svallade sedan ut sanden från stenarna och den lagrades för sig själv. Därför är här ren sand, utan sten och grus. Följ skyltningen mot Geologislingan till höger i Ykorsningen efter sandtaget.

Efter istiden låg stora delar av landet under havsytan. Landet var nedpressat av isen men när den försvunnit lättade trycket och landhöjningen tog sin början – havsbotten blev landbacke igen. Landhöjningen pågår än i dag. Den var snabbast i Sydsverige från början – där är den nu långsam – medan den istället är snabbast i norr. Här i Mellansverige är den 4-5 mm/år. När sydligaste Sverige höjt sig blev det ett sund tvärs över landet mellan Östersjön och havet i väster. Topparna här var då öar och i dalsänkorna var det havsvikar.

På vissa ställen har man huggit skog och det är lätt att se hur landskapet ser ut. Du kommer att köra på en gammal strand - om du har häftet Istiden i Bergslagen är det punkt G 9 – det är högsta kustlinjen. Till höger om dig har du små runda stenar och till vänster har du kantiga block. Isens tyngd bröt först sönder berggrunden. Sedan tog den med sig sten och block – du kan här hitta en röd sten som heter Älvdalsporfyr och har kommit hit med isen. Stenarna slipades av i isälvarna, sedan åkte de ut i havet och slipades ännu mer i strandkanterna. Till slut blev de till de rundade mindre stenar du kan se på höger sida. Ovanför havsytan på vänster sida är stenarna alltså inte slipade utan kantiga.

Varje gång en inlandsis drog fram skrapades det gamla jordtäcket bort och ersattes med ett nytt. Ovan högsta kustlinjen dominerar nu den grova moränen – osorterat stenmaterial som bara föll rakt ned när isen smälte. Under högsta kustlinjen finns sorterat stenmaterial och de finkorniga jordbruksjordarna på gamla havsbottnar.

Vill du titta närmre på istidsformationerna går en kilometerlång självguidande naturstig vid Gäddtjärnen. Gäddtjärn är en dödisgrop och punkt G 10 i häftet "Istiden i Bergslagen". Isber-

get som låg här sprack på ett ställe och du kommer ut på den udde som blev till när sand samlade sig i sprickan. Här har du alltså inlandsisens avsmältning i fickformat.

Från Ridderhyttan fortsätter du söderut på väg 68. Efter någon kilometer kommer du fram till en skylt där det står Röda jorden åt höger. Kör in där så skall vi titta på hur man gjorde järn för mer än tvåusen år sedan.

## Röda Jorden

Röda jorden har fått sitt namn av den utfällda järnockran. Järnockra är järnoxider som ger en röd färg åt sanden – rödjorden som den kallas. Rödjord är alltså ungefär detsamma som röd rost. Från vissa bergarter kan järn lösas ut i rinnande vatten. När vattnet kommer upp till ytan och påverkas av luftens syre, och en speciell bakterie, omvandlas järnet och blir inte längre lösligt utan faller ut som ett rostrött slam. Detta pågår hela tiden och genom hundratals år byggs det upp tjocka lager, som våra förfäder här letade fram och gjorde verktyg av.

Man använde rätt länge också sjömalm. Sådan fälls ut som hårda, brunaktiga skorpor eller gryn, runt småstenar på botten av sjöar. På vintern slog man hål i isen på sjön och krattade ihop sjömalmen.

Här har man hittat mer än tjugosex järnframställningsplatser – blästerugnar. Man har grävt ut sex av dem och fem stycken har knutits samman med en ca två kilometer lång vandringsled. Dateringar med kol 14-metoden visar att driften har pågått från 400-talet f Kr fram till tiden för Kristi födelse, det vill säga från järnålderns början.

När du kör in från riksvägen mot Röda jorden ser du först ruinerna efter en gammal hammar-smedja, sedan fortsätter du vägen rakt fram och svänger vänster vid skylten ner mot Röda jorden.

Ugnarna här drevs med hjälp av blåsbälgar och var uppförda av resta hällar som grävts ned i marken till en lerfodrad ram. Järnet man fick fram hade låg kolhalt och var smidbart – tio kilo rödjord gav mellan två och fyra kilo järn. Man har vid de arkeologiska undersökningarna hittat en smidesgrop som också drevs med en bälg. Smidesgropen användes för att skilja järnet från slagg och föroreningar. Ett fynd av en så kallad holkyxa nära gropen visar att man här också bearbetade järnet vidare till färdiga verktyg.

Här finns en rekonstruerad ugn där man årligen demonstrerar processen och tar emot förbokade grupper. Först rostar man rödjorden på en plåt för att föroreningar och vatten skall försvinna. Sedan varvas rödjord och ved i ugnen och man blåser in luft i den brinnande härden tills temperaturen är 800 grader. Järnet blir aldrig flytande utan bildar en seg klump nere i ugnen. Problemet man har idag är att skilja slaggen från järnet. Det kommer att behövas många försök innan den erfarenhet som gått förlorad tagits igen.

Efter Röda jorden kör vi vidare för att titta på Grimsö. Innan du kört tillbaka och svänger ut till höger på riksväg 68 kan du se på den gamla hammarsmedjan vid Hedhammar igen. Efter att gjort järn från rödjord började man för ungefär tusen år sedan använda bergmalm och man byggde masugnar istället för små blästerugnar. Men masugnsjärnet – tackjärnet – blev rätt kolhaltigt och sprött, och var svårt att smida. Det verkar konstigt att man gick över till en metod som gav ett sämre järn, men det blev mycket mer istället. På 1100-talet behövdes massor med järn till att förbättra jordbruksredskapen, till vapen i de många krigen och till alla kors-tågsfarare. Man efterbehandlade järnet på ett hantverksmässigt sätt, genom att hetta upp det och hamra på det och på så sätt driva ut kolet, för att få det smidbart. Men Gustav Vasa ville

att man skulle använda en effektivare metod som gjorde järnet både smidbart och mer direkt användbart. Han såg till att bygga upp stångjärnshammare – vid vattendrag för de drevs med vattenkraft från ett stort vattenhjul. I dem färskades järnet för att driva ut kolet och hamrades ut till långa stänger – stångjärn – om en 30-40 kilo. Därmed blev tackjärnet till stål, eller mjukt rent järn, med det högre pris som Gustav Vasa var ute efter. Det fanns flera färskningsmetoder – vallonerna hade med sig en del av dem hit – i dem smälte man om järnet i färskningshårdar. Gustav Vasa införde en lag om att allt järn som skulle exporteras skulle vara stångjärn, inte gammalt kolhaltigt tackjärn. Ett bra tag till fortsatte man emellertid att exportera tackjärn och brydde sig inte om lagen. Det är alltså lite lustigt med hammarsmedjan som uppfördes för att göra järnet smidbart när man redan hade gjort smidbart järn nästan tusen år tidigare på samma plats.

När du passerat Fors gård på väg 68 åker du in i Örebro län igen men är kvar i Västmanlands landskap. Nollställ vägmätaren vid länsskylten, för 800 meter efter den – i en högerkurva – kan du titta ner i höger dike och se nybildad rödjord. Där vattnet rinner fram i diket samlas roströda malmkorn. Malmen fällt ut och sorteras från stenen i det rinnande vattnet.

Nästan 3,6 km efter länsskylten kan du svänga in till vänster på en oskyldad grusväg om du vill leta genom en spännande varphög till. Här låg Gustavsbergs gruvor där man bröt grön-skarnsmalm, järnmalm full med koppar- och svavelkis. Du kör bakåt, parallellt med väg 68, och svänger höger efter 600 meter på grusvägen. Där ser du skylten och varphögen, där kan du hitta fullt med guld i stenarna – nåja, kattguld då... Det är svavelkisen som blänker. Luktas du på stenarna kan du känna att de luktar svavel. En del av dem går nästan att mosa med händerna – även sten kan bli gammal och murkna, fast det tar mycket längre tid än för trä. Tänk på att stenen är två miljarder år gammal. Gruvhålen är inte så imponerande från ytan, men nere i berget sträcker sig orterna nästan 150 meter.

Efter en kilometer till, det vill säga 4,4 km efter länsskylten, står det Grimsö forskningsstation 4 km till vänster. Kör in där och håll rakt fram hela vägen tills du kommer fram till en T-korsning i Grimsö.

## Grimsö

Grimsö är en forskningsstation där man forskar på de vilda djuren och deras ekologiska sammanhang – hur de lever med naturen omkring sig och hur de påverkar eller påverkas av andra djur. Man forskar även på hur landskapet skall se ut för att djuren skall kunna finnas kvar i det. Du kan titta på utställningen som Älgmark Malingsbo-Kloten har anordnat tillsammans med Grimsö. Där visas forskningsresultat och annat intressant kring djuren och landskapet här.

Grimsö tillhör institutionen för naturvårdsbiologi på Sveriges Lantbruksuniversitet och startades 1974 av några entusiastiska unga biologer – men har naturligtvis funnits som herrgård sedan 1800-talet och ännu tidigare som by med jordbruk och hytta med masugn. I hagen några hundra meter bortom Grimsö till höger kan man hitta mycket av den blåa slaggstenen – bergslagssten.

De första tecknen på mänsklig verksamhet här är fynden i bottensedimentet i några småtjärnar av 2000-årigt pollen från odlade växter. Kanske fanns här också människor som jagade kronhjort och visent på stenåldern. Man kan inte veta säkert men omöjligt är det inte alls, tvärtom.

Forskningsstationen blev från början betraktad med en viss misstänksamhet av befolkningen på trakten. Kanske var det av samma anledning som en engelsk grävlingforskar berättade

om: när han radiopejlade grävling på engelska landsbygden försvann alla människor in i husen, de stängde raskt sina dörrar och ingen ville prata med honom. Först efter en lång tid berättade någon att de trodde han pejlade tv-apparater... Men så småningom blev Grimsö välkänt och accepterat. Många från trakten besöker Grimsödagen på våren varje år och får se att forskarna är likadana som alla andra människor och att det inte alls är något konstigt de gör, utan spännande och kunskapsfrämjande.

När stationen kom till forskade man på hare, rådjur, räv, grävling, mård och på skogshönsen orre, järpe och tjäder. Ibland fanns ett dussin älgar i älghägnen. En forskare hade ett tag också lodjur i hägn, men det är länge sedan nu. När stammarna av lodjur och varg började växa kring mitten av 1990-talet förlades också mer forskning kring de djuren hit. Man ville kartlägga hur de stora rovdjuren påverkade stammarna av bytesdjuren – älg och rådjur – och även se hur de rörde sig i landskapet. Här i trakten är det vanligt att man ser djur med halsband. Det är radiosändaren som forskarna satt på för att kunna pejla djurets rörelser i terrängen. Utan radiosändare kan man nästan inte följa vilda djur för att se vart de går och vad de håller på med, på sommaren utan spårnö vore det helt omöjligt att veta var de höll till.

Speciellt vargen är ett stort samtalsämne på landsbygden. Det händer att den tar tamdjur, mestadels får men även kor och till och med hästar kan bli vargbyten. Även en och annan jakt-hund har blivit dödad, mest drivande hundar som springer omkring långt från ägaren inne på vargens revir. Hund och varg är faktiskt samma art. Kriteriet för att vara av samma art är att djuren kan få fertil avkomma, det vill säga att de kan få ungar som i sin tur kan få ungar. Man har undrat om vargarna dödar hundar liksom de skulle döda en annan varg som inkräktande på deras revir, eller om de tycker att hundarna är mat. Det händer i Ryssland där älgstammen är mycket mindre att vargarna äter hundar. Kanske är båda förklaringarna sanna, men troligast är nog att vargen ser hunden som en inkräktare. Djur som vargen äter oftast bara några få typer av bytesdjur och utvecklar en sökbild på dem. Andra djur – och människor – ser helt enkelt inte ut som mat i vargens ögon. Särskilt inte om de inte springer iväg. De vargar som angripit människor har nästan alltid blivit matade av människor och varit halvtama. Ser man en varg skall man alltså inte försöka att vare sig springa från den eller ge den mat, utan istället skrämma iväg den. Det kan kännas tråkigt men är bäst för alla – både för vargen själv och för människorna.

Det blir konflikter när ett vilt djur ger sig på egendom som tamdjur, eller tar de älgar jägarna vill skjuta under älgjakten. När vargen var nästan utdöd ansåg både allmänhet och jägare att det var viktigt att den fanns kvar. Nu när vargen är tillbaka, om än bara som en väldigt liten stam, är det mycket färre av jägarna, jämfört med allmänheten, som tycker att antalet vargar bör öka. När människor fått erfarenhet av vargdödade djur blir de mer negativt inställda till varg. Människor på landet har länge varit vana vid att leva i lugn och ro. Här har inte funnits tjuvar, rånare eller andra farliga människor, så som det kan finnas i städerna. Längs vägen mellan Ramsberg och Morskoga finns till och med en Poströvarsten som minner om när den gående postbonden blev rövad på det lilla av värde han bar på. Här har man litat på allt och alla runtomkring sig. Det har länge varit en trygg värld för både tamdjur och människor och det är förståeligt att man blir orolig. Men ändå upplevs det ofta positivt av boende i vargområden att höra eller se en varg. Kunskap om varg är också viktigt, de som kan mer om varg är också mer positivt inställda. Det finns även bra elstängsel som vargarna inte tar sig genom. Rovdjur hoppar aldrig över ett stängsel, utan kryper under det. Ett tätt elstängsel som har trådar nära marken kan de alltså inte passera. Det är ett bra skydd för fåren och korna och man har kunnat få bidrag att sätta upp såna stängsel för att skydda sina djur. Man kan se runt Grimsö hur stängslen kan se ut. Prova inte att röra vid dem bara – strömmen är stark för att kännas genom tjock päls.

Vargen äter nästan uteslutande älg här i Sverige, men inverkan på älgstammen är ändå ganska låg. En vargflock kan ta ungefär en älg i veckan men de lever på så stora revir – flera kvadratmil – att det inte betyder så mycket för älgstammen som helhet. Men visst kan det bli så att jägarna får färre älgar om det finns mycket varg. Enstaka vargar eller vargpar kan döda lika många älgar som en vargflock på sju-åtta stycken, eftersom en älg tar slut lika fort för dem då andra djur kommer och äter av bytet och dessutom ruttnar det fort när det är varmt. Ibland kan man lukta sig till att det ligger ett dött bytesdjur i närheten. Flockstorleken av vargarna inom ett revir gör faktiskt ingen skillnad på hur många älgar som tas och det blir ingen minskning i antalet dödade älgar om man dödar några av vargarna. Det kan faktiskt istället bli värre eftersom flocken kan splittras om man dödar alfaparet – mamma och pappa varg. Då blir det enstaka utflyttade vargar som lever över mycket större områden istället och var och en av dem tar nästan lika mycket älg som hela flocken gjorde innan.

Man trodde också förr att rovdjur bara tog svaga, gamla eller sjuka byten men så är det inte. Det blir många älgkalvar, men även vuxna älgkor tas av varg. Stora älgdjurar kan däremot vara för mycket för dem.

Lodjuren är minst tio gånger så många som vargarna och mer spridda i landet – men är ändå inte alls lika omdiskuterade. Visst blir jägarna upprörda över att rådjuren minskar – lodjur äter mycket rådjur – men det väcker inte samma starka känslor som vargen. Vissa saker kan ändå göra människor upprörda. Ibland hör man att människor tror att lodjur och vargar bara lämnar bytet och tar ett nytt. Men hittar man ett dödat djur som det bara är lite ätet på är det nog så att lon eller vargen bara är bortskrämda, eller har gått någon annanstans för att vila och sedan kan komma tillbaka för att äta upp resten.

Lodjuren var så hårt jagade att det bara fanns några hundra kvar i början av 1990-talet. När det fridlystes kunde stammen börja växa igen och det spred sig ifrån ett nordligare kärnområde utåt med en tät front. Precis som en häxring av svamp i en gräsmatta – just i frontzonen är det mycket lo men innanför är det inte så tätt, där har äldre djur fasta revir. Precis i spridningsfronten, där det finns många lodjur, kan rådjuren minska, men bakom fronten stabiliserar det sig. Där kan det finnas färre rådjur än förut, men de utrotas inte helt. Utanför fronten finns platser dit de unga lodjuren kommer att sprida sig om de kan. Men lodjurshonorna verkar dra sig för att sprida sig söderut, över planare marker med färre träd. Det är ganska svåra områden för ett klättrande djur att klara sig i, även om där finns mycket rådjur att äta. De unga hannarna vandrar söderöver, men utan honor blir det inga fasta stammar.

Lodjuret dödar faktiskt även rävar. Det är vanligt i naturen att djurarter som konkurrerar om samma bytesdjur dödar varandra om de kommer åt. Räven dödar sin konkurrent mården om den kan. Så det kan kanske vara sak samma för rådjuren om det finns fler lodjur eller fler rävar.

Vargarna lever i flockar om hane, hona och valpar, en del kan vara valpar från de föregående åren som stannat kvar, medan lodjuren lever ensamma eller med sina yngsta ungar. Detta har sin grund i hur de jagar. Att fälla en älg kan vara svårt och det är bra om man är flera stycken som hjälps åt, då behöver man en sammansvetsad flock som kan samarbeta. Lodjuren däremot sitter tysta på en klippa eller i ett träd och spanar på ett byte som de kan hoppa ner på ryggen på, sedan klänger de sig fast och biter åt kring stupen på djuret som snabbt blir medvetslöst när blodflödet ifrån hjärnan stoppas. En sådan jaktmetod behöver man inga medhjälpare till, de skulle bara vara ivägen. På så sätt uppkommer alltså djurens olika levnadssätt. Det kan också vara bra för bytesdjur att leva i flock, då finns det många djur för rovdjuren att välja på, de behöver inte ta just mig. Sådana djur blir däremot inte sociala på samma sätt som vargar, hundar och apor – eller människor för den delen. De samarbetar inte och det är samar-

betet som formar de sociala banden och gör att man behöver kommunicera mer. Det är alltså inte bara skillnad på ensamlevande djur och flockdjur, utan även på dem som bara lever i en flock, och dem som verkligen kommunicerar med sin flock.

Kanske ser du ett halsbandsförsett rådjur springa över vägen. Rådjuret är Västmanlands landskapsdjur, fastän det inte är så karakteristiskt för just den här delen av landskapet. För hundra år sedan fanns det på grund av jakt rådjur kvar bara i Skåne, och det var bara omkring 50 stycken sägs det. Sedan dess har de ökat enormt, bland annat på grund av rävskaften som dödade massor av rävar – rävar äter nämligen många rådjurskid. Rådjuret har spritt sig långt norr om de här trakterna, men håller sig alltid nära jordbruksmarker; det är inget granskogsdjur även om det äter mycket blåbärsris. Det behöver bättre och mer lättsmält föda än den kvistätande älgen. Därför kan det ha svårt att klara magra marker med kallt klimat – djup snö är också svår för de pinniga benen att ta sig fram i. Det behöver alltså inte heller vara lodjuren som är boven i dramat när de blir färre, rådjuren norröver lever ändå på marginalen av vad de kan klara av. I ett Sverige utan människor och jordbruk skulle det kanske inte finnas några rådjur alls så långt norrut som idag.

Inte bara rådjuren var sällsynta i Sverige för 100-150 år sedan utan även älgen var nästan utrotad. Fram till början av 1900-talet hade man jagat så mycket att nästan alla större djur var i det närmaste utdöda. Mård och fjällräv tog man för pälsen – fjällräven har inte återhämtat sig från den jakten på de hundra år som gått. Mården har däremot växt till en del när räven försvann av skabben, men är inget vanligt djur ändå. Björnen fanns nog flest av på Skansen år 1900, och bävern vad helt utdöd.

Älgen är till glädje för många. Den är både ståtlig att titta på och många här i trakten jagar älg på hösten. Skogsbruket brukar däremot ständigt klaga på att den äter upp ungtallarna. Från naturens synpunkt är det dock ett annat problem med älgen – nämligen hur rönn, asp och säl ska kunna växa i upp i våra skogar när älgarna betar av dem i knähöjd och de aldrig får växa upp till träd. Älgar vill hellre ha de träden än tall om de får välja och betestrycket på dem är hårt. Vill vi ha mycket lövträd – som är nödvändiga för så många andra arter, som hotade insekter och fåglar, till exempel vittryggig hackspett – då måste vi ha färre älgar. Och ett skogsbruk som inte bara planterar gran och tall förstås.

Sista biten fram till Grimsö kan du se det höga stängslet på höger sida, det är älgägnet. När du kommit fram till T-korsningen ligger besöksparkeringen just där. Du kan titta på älgarna i ägnet om du har lite tur. Då skall du antingen gå förbi utställningen, eller med bil köra förbi byggnaderna och sedan in på den lilla vägen till höger. Det finns även en markerad promenadslinga runt den lilla Bysjön. Du kan se på skylten som står vid parkeringen.

Ett par kilometer söder om Grimsö finns en fin badplats vid Sörmogen. Håll höger vid Y-vägskalet strax efter Grimsö.

### **Nyhammar och Bergshyttan**

Fortsätt söderut och kör rakt fram genom den lilla byn Nyhammar. Där finns en vacker liten stenbro över Sverkestaån. Den ligger emellan den nya bilbron, som du alltså inte skall köra över, och fördämningen med dammluckorna. Man kan gå av och gå ut på en av broarna och titta. Strax efter byn finns en rastplats med grillplats vid ån – där är det inte omöjligt att numera se en bäver simma förbi om man är tyst nog.

Några kilometer söder om Nyhammar kommer du till Bergshyttan och mitt i den gräsbevuxna korsningen står Kungastenen som restes till minne av Gustav V:s älgjakter i området i sam-



band med hans åttioårsdag. På en av gårdarna här byggde man faktiskt en toalett åt kungen om han skulle behöva, men han kom aldrig och använde den. Du fortsätter åt höger i Bergshyttan och när du kört över den här bron över Sverkestaån svänger du omedelbart vänster mot Grönbo och nollställer räkneverket igen.

Man kallar de nordliga skogsekosystemen för boreala, skogarna söder om Limes norrlandicus kallas för hemiboreala, och de allra sydligaste och mest lövrika kallas nemorala. Denna, den nordliga boreala skogstypen, kallas även taigan. Nu kör vi en stund till genom den boreala skogen. Här slår björkarna ut någon vecka senare än nere i Lindesberg.

De svenska taigaskogarna innehåller numera mest gran, tall och lite björk. Där kan också finnas sälg, asp, al och rönn men i och med att man brukade skogarna tog man bort lövträden. Skogen tog nästan slut i Bergslagen där man använde träd till så mycket. En hel del gick till ved och husbyggen men gruvorna och alla kolmilorna, där man gjorde kol till att smälta malmen, slukade enorma mängder träd, och i svedjebuket brände man helt enkelt upp träden. Under senare delen av artonhundratalet blev skogsbristen uppmärksam i hela Sverige och 1903 kom det en skogsvårdslag som sade att man var tvungen att återplantera där man huggit skog. Krav på återplantering – två nya träd av samma sort skulle planteras för varje bärande träd vid avverkning – kom faktiskt redan på 1600-talet. Men den lagen verkar inte ha fungerat särskilt väl. Många äldre lagar fungerade inte så bra i praktiken, den svenska lagboken kom inte förrän 1734.

Efter 1903 såg svenska staten till att det producerades miljarder med granplantor för utsättning och då minskade lövträden i de planterade skogarna. De små skogsbönderna högg ofta stora träd och lämnade resten kvar. Blädning kallades metoden. Den var en småskalig skogsbruksmetod som inte gjorde så stora ingrepp i naturskogen, men i mitten på 1900-talet började skogsbruket bli alltmer storskaligt och mekaniserat och på 1960-talet kom kalhyggesbruket igång på allvar. Med kalhygge menas att man hugger ner vartenda träd och lämnar en helt kal yta kvar. Där kan man sedan bearbeta marken med stora maskiner så det blir lättare att plantera nya plantor. Kalhyggen höggs på stora områden och man sådde frön eller planterade nya granar eller tallar. Samtidigt började man ta bort alla lövträd – ofta genom att man besprutade med gifter, som hormoslyr – för att de inte skulle ta kraft och näring från granplantorna.

Om du tittar ut i en av de här skogarna kan du se att de lövträd som ibland kantar vägrenen försvinner längre in i skogen. Inte på alla ställen, men på många. Står där något lövträd inne i skogen är det oftast en björk. Där kunde alltså ha vuxit asp, rönn, sälg, hägg och al, men oftast gör det inte det. Det finns dock en skillnad mellan de stora bolagsskogarna i norr och de små bondeskogarna i söder. Här är vi ungefär mittemellan dem och vi får se mer löv längre söderut.

Sju kilometer efter du svängde mot Grönbo kommer du till ett fyrvägs kors – en annan grusväg korsar din väg – sväng vänster där – efter ytterligare 600 meter svänger du vänster igen på Sundbobruksvägen. Kör sakta i den skarpa kurvan inne i byn, husen ligger tätt intill vägen. Strax efter dem ligger ruinen av en gammal hammarsmedja intill ån. Den är väldigt fin och man kan stanna en stund om man vill. Man byggde stångjärnshammare och hyttor på olika platser för att de skulle ha nog med kolningsbar skog runt omkring sig.

Efter ytterligare ett par hundra meter går Hålldammsvägen in mot vänster. Här kommer man efter 1,5 km in till det gamla Grönbo domänreservat. Detta är en vacker plats där man kan fiska eller tälta vid Sverkestaån i ostördhet.

## Hålldammens reservat

Under 1914 härjade en stor skogsbrand här – "Spannarbo-bränna". Den gick norrut ända upp mot Morskoga, genom det nuvarande naturreservatet och brände av ca 3 000 hektar skogsmark. De spår av branden man kan se i området idag är brända stubbar och ett stort inslag av björk och asp. Under 1920- och 30-talen kolade man mycket här och man kan fortfarande hitta många kolbottnar i skogen. De ser ut som mer eller mindre överväxta runda ringar och ofta står det tätt med granar på dem.

Markfloras och skogens sammansättning här är en övergångsform mellan det sydliga och det nordliga barrskogsområdet. Den exakta gränslinjen på *Limes norrlandicus* går här strax norr om reservatet. I verkligheten finns det ingen exakt linje utan en gränsszon – den som vi färdas genom nu.

Floran är relativt fattig inom reservatets östra delar, delvis beroende på skogsbranden som bränt upp förnan, det vill säga det mullrika täcket av multnande växtdelar. Barrskog har en betydligt mullfattigare och ljusbrun jord än lövskog. Barrträden och barren de faller har lågt pH-värde – de är sura – medan lövträden har ett högre pH och är basiska. Daggmaskar finns i den svartare jorden under lövträden men inte i den bruna podsolen, som barrskogsjorden kallas. Att barr är sura och löv basiska påverkar nedbrytningen av dem. Under lövförnan finns det mycket fler nedbrytare, inte bara daggmaskar utan även andra, till exempel de små hoppstjärtarna som man knappt kan se med blotta ögat, men som det myllrar av i den svarta lövjorden. Detta gör att lövträden själv skapar en rikare mulljord än barrskogen och i sin tur gör det att många fler örter kan växa under lövträd än under barrträd. Vill du se ett riktigt ört- och lövrikt landskap skall du åka vår tur som går från Lindesberg till Kloten. Då kommer du genom urbergskalken vid sjön Usken. Det är en vacker resa som till och med bjuder på orkidéer och det fina naturreservatet vid Håkansboda där Svenska kyrkan sparat en gammelskog.

Skulle man odla upp jorden är barrträdsmark också besvärlig att få något att växa i. Det är därför naturvänner tycker det är så hemskt att man sätter granar på gammal hagmark – själva marken blir sur och förstörd och det går knappt någonsin mer att återskapa de blommande ängarna. Lövrika blandskogar är därför en glädje för naturvännen.

Reservatet är också intressant för att det brunnit. Före människan började släcka, brann skogar ofta när blixten slog ned och antände torra träd. Skogsbränder var en naturlig del i de ekologiska systemen. Där det brunnit växte snabbt upp en tät lövskog, sedan kom granen och växte genom lövträdstaket och när lövträden dog blev det mest gran och någon tall kvar. Sedan brann det igen och lövträden kom tillbaka – en cirkel var sluten. För naturen var alltså svedjebruket bra på flera sätt. Det efterliknade naturens egen ordning och gav ofta både gott bete för svedjefinnarnas tamboskap och goda jaktmarker senare, när djuren kom och åt av det nyuppslagna lövet på övergivna svedjor.

Lövträd som asp och björk är alltså de som kommer först på brännor, men de lever ofta inte mer än runt 150 år, medan granar kan bli 400 år och tallar kan bli minst 800 år. På torra tallmarker kan det hända att elden bara bränner av marktäckningen av lavar och ris. Den skadar inte själva tallarna och där kan de bli mycket gamla. Man kan inne i dem hitta spår av bränder, brandljud, i flera omgångar och från flera hundra år tillbaks i tiden.

Vissa arter av insekter och växter kan inte leva om inte skogsbränder och andra störningar av naturen får finnas. Svedjenävans frön kan ligga i marken under lång tid och efter en brand kan arten plötsligt dyka upp på platsen. Den kan också komma upp genom att marken grävs om så

att fröna kommer upp till ytan. Likaså hittar man ofta både murklor och kantareller på mark där maskiner rört om och kört sönder växttacket. Man säger ofta att man skall bevara balansen i naturen, men det är inte riktigt sant. Om man vill ha arterna kvar skall man ibland bevara dynamiken i naturen. Skogsbränder och översvämningar dödar somliga, men gör så att andra kan få finnas.

Vi kör från reservatet och tillbaka till Grönbo.

## Grönbo

900 meter från Hålldamsvägen, är du framme i Grönbo, där skall du fortsätta rakt fram i fyrvägskorset. Du kan ändå titta lite åt höger där den gamla sågen ligger vid bron. Direkt efter kurvan ser du en kulle nära vägen på höger sida. Det är en gammal gravkulle från bronsåldern – Dansakullen. Den är inte utgrävd ännu, så ingen vet vad den innehåller.

Efter något hundratal meter svänger vägen skarpt åt vänster och du kan på höger sida njuta av Grönbo Herrgårds gamla hagmark som ser ut precis som gammal hagmark skall göra. Du ser också den gamla stengårdsgården. Den har sin egen betydelse för historien och naturen. Stengårdsgårdar och odlingsrösen visar på hur marken har använts i äldre tid och berättar om tidigare generationers odlarmöda. Hur man än samlar sten från sina åkrar och bär bort dem i högar eller gör murar av dem, fryser det alltid upp massor med nya stenar till nästa år. Ett evighetsarbete för den stackars bonden. Här har många människor burit sten under århundradena. Lite längre bort på vänster sida kan du se hur man samlat stora block som säkert fraktats undan från den släta åkern strax bortom. Men stenväggarna har ofta höga naturvärden och man skall vara rädd om dem. Där växer ljuskrävande lavar och i grässträngen längs muren kan man ofta se många ängsblommor. Bland stenarna finner insekter, värmeälskande ormar och ödlor både skydd och föda – och en del fåglar också, som stenskvättan. Stenvägg och rösen bör inte få växa igen med träd så de skuggas eller skadas av stammar eller rotsystem. Enstaka träd och buskar kan sparas och då helst arter med bär – som oxel, rönn, rosor, hagtorn, vildkörsbär och vildapel – eftersom de inte bara är vackra utan också viktiga för fåglar och insekter.

Vi fortsätter och kommer upp på den asfaltsväg som en gång var gamla landsvägen mellan Arboga och Falun/Borlänge, där vi tar åt vänster och kör söderut. Du kan se att det växer karg tallskog på sanden på vänster sida. Detta är riktigt stora gamla tallar på torr mark – nu kör vi nämligen på en grusås från istiden. Den gamla landsvägen har funnits sedan 1600-talet och följer här krönet på grusåsen. På grusåsar är marken väl-dränerad och det betyder att man förr inte behövde gå ner sig i blöta kärrmarker efter regnperioder och snösmältning. Här blev en torr vägsträcka.

Kör rakt igenom fyrvägskorsningen i Pilkrog mot skylten Fellingsbro 22 km. Efter 400 meter kan du se en milsten på vänster sida om vägen. Så märkte man förr ut vägsträckorna. Det finns också lite enklare fjärdingstenar som markerar fjärdedelar av mil.

Efter fyrvägskorsningen i Pilkrog ser man flera grustag på höger sida. Där kan man gå ner och se hur tunt jordtacket är som träden växer i. Det är intressant att tänka sig hur den här åsen bildades när isen smälte av norrut och gruset låg på botten av en isälv. På sidan av åsen kan man se hur det finare materialet sköljts iväg och blivit till slätare jordbruksmark.

Nu lämnar vi norrlands boreala skogar och kommer in i den hemiboreala skogen – den södra barrskogsregionen. Det finns fortfarande mest tall och gran och på grusåsen är det ganska torr mark. Men härifrån och söderut är barrträden uppblandade med vildväxande lövträd som ek,

alm, ask, vildapel, hassel, lind, lönn, asp och klibbal. Skogen här kan alltså vara en blandning av barrträd och ädellövskog. Bok kan finnas ibland men ses mest i parkerna runt bruken och linden var betydligt vanligare förr. Alm och ask är vanliga på godare jordar. Häggarna, rönarna och sälgarna finns kvar och vi kan se en och annan en i hagarna. Enen finns längre norrut också men trivs bäst när den får stå för sig själv i en hage – den klarar inte riktigt att hävda sig emot de stora skuggande barrträden inne i skogen.

Ta till höger vid skylten Rockhammar och nollställ vägmätaren.

## **Rockhammar**

I Rockhammar har legat en stångjärnshammare, det hör vi på namnet. Det var Gustav Vasa som såg till att den kom hit. Rockhammars bruk startades 1558 och härifrån kom en hel del av kanonkulorna som användes i stormaktskrigen och man var först i Sverige med att klara att göra plåt som sen smiddes till harnesk och bösspipor – ett gammalt Bofors med andra ord.

Nu kör du över Sverkestaån för sista gången på den här resan, och efter 1,4 km ser du det vackra gula brukskontoret på höger sida. Huset började byggas 1720 men var då bara en våning högt. I slutet på 1800-talet köptes bruket av Carl af Geijerstam som på ett enda år ställde om från järn till träprodukter – som pappersmassa. De gamla stångjärnshammarna med vattenhjul blev utkonkurrerade av nya metoder och eldrivna maskiner från England och nästan hela järnhanteringen lades ned här i Bergslagen då. Man blev tvungen att ställa om till något annat. Affärens gick ganska bra ett tag men tyvärr investerade Carl pengarna i aktier och i och med de ekonomiska krascherna på 20-talet kom han på obestånd. Han sköt sig här inne i huset år 1927. Sedan övergick bruket i andras ägo, men det fortsätter att producera produkter från skogen.

I den fina lilla parken med almar, lindar och kastanjer bakom huset finns några fina gamla stockhus. Du kan se sillboa – det var förråd för smedernas snus och andra nödvändigheter – och har galler för fönstren.

Lite snett över vägen ligger Rockhammars äldsta hus, en smedstuga från mitten på 1600-talet. Den stora långa vita byggnaden mittemot smedstugan var förr en industrilokal, men byalaget byggde om den till en idrottshall år 2002. Här i byarna finns byalagsandan kvar. Den räcker till även för dem som flyttat hit, de känner sig verkligen välkomna och omtyckta. Man hjälps åt med ideellt arbete som gynnar alla i byn. I skolan har barnen fått välja färgen på väggarna – det blev både lila, knallrött, gult och grönt – sedan hjälptes alla åt att måla och sy gardiner. Både i Pilkrog och här i Rockhammar finns små skolor som byfolket kämpat för att ha kvar trots sjunkande födelsetal. Skolan här ligger en bit upp mellan smedstugan och idrottshallen. Kanske den är igång ännu när du passerar.

Fortsätt längs vägen tills du kommer till en T-korsning och följ där skylten till höger, västerut, där det står Lindesberg 14 km. Nollställ vägmätaren här. På vägen kan man tydligt märka skillnaderna mellan de nordliga skogarna uppe vid Kloten och de skogar som står här. Ofta är det bara små skogsplättar som ingen brytt sig om att bedriva något skogsbruk i. Man har bara tagit ut ved och ibland lite virke. Här är vi i gränzonen mellan jordbruksslätter och skogslandskap, och jordbruket har ett litet övertag över skogsbruket. I gränzoner mellan två naturtyper finns alltid en blandning av båda delarna, vilket ger ett rikt och mosaikartat landskap. Man sa att de små skogsbönderna var slarviga då de inte planterade gran, gallrade och kalhögg, på all sin skogsmark. Nu när vi ser ut över det vackra ljusa landskapet skall vi vara väldigt glada över det slarvet. Naturen har sin egen sorts ordning.

## Vedevåg

När du åkt 5,4 km sedan du nollställde mätaren är du mitt i Vedevåg och skall svänga till höger när det står Bor 4 km. Vedevåg var en gång större än Lindesberg, fast det var förstås till en början med storlekarna 500 respektive 400 personer som de totala invånarantalerna. Här fanns under 1700-talet ett av de största brukena i landet – Vedevågs bruk. Hit värvades kunniga hantverkare från utländska fabriker och det var en internationell skara människor som bodde här. Man pratade nästan lika mycket engelska, tyska och franska som svenska och det hölls gudstjänst på tyska om söndagarna. Det fanns över trettio verkstäder där man tillverkade allt från fartygsdelar till synålar, 582 olika varor lär det ha varit som mest. På 1800-talets början gick det nedåt ett tag men då kom Reinholt Cederborg och tog över. Han satte igång att tillverka sådant som alltid behövdes, jordbruksredskap – som grepar och annat – och hade framgång med det. En gång lär han ha kommit på en arbetare som stulit en säck potatis och då skickat honom en fjärding sill ”så han fick sovel också”.

Sväng alltså höger mot Bor och efter bara 200 meter svänger du åt vänster mot Bor 4 igen. 400 meter bortefter vägen ser du ett stycke nutidshistoria i form av Smedvallen – idrottsplanen inom sin inhägnad. Varje by med självvaktning försåg sig med en gräsplan att spela fotboll på. Något som för många storstadsbor är en bristvara, men som landsbygdens folk med ideellt arbete ofta fortsätter att underhålla och sköta än idag.

7,2 km efter du sist nollställde mätaren ser du på höger sida en vy av en planterad barrskog. Förvisso perfekt skött för en granodlare, inte ett enda lövträd kan man se i den och mångfalden lyser verkligen med sin frånvaro. Annars är dessa bygder något av det vackraste som Sverige kan erbjuda. Detta småskaliga landskap med betande djur i hagarna – utan betande djur hade det inte funnits några vackra hagar att titta på – då kanske allt det vackra och lummiga hade blivit som granskogen. Vi skall vara rädda om den här sortens miljö och inte tjata om att den skall vara så effektivt skött, ju mera effektivitet desto färre blommor för oss att plocka och njuta av.

## Bors Bruk

När mätaren står på 9 km, ser du ett par 50-skyltar och du är då framme vid Bors bruk. Bruket är ett av de få företag som finns kvar som gör smidesprodukter av svenskt järn. Du ser den typiska runda Bergslagskaminen utanför den vita låga längan. Här kan du stanna en stund och kliva ur bilen för att gå ner i parken på vänster sida och titta på jätteasken som står där. Den är fem och en halv meter i omkrets. Där ser du också en gammal smedstuga.

Det finns också en järnutställning man kan få titta på – den finns i den vita längan. Till höger om den står också en utställning med gamla vagnar och slädar. Du ser dem där, nästan under den gamla vällingklockan.

Fortsätt sedan färden längs vägen. Här har du gamla kulturspår överallt omkring dig. Gamla härbren där man förr förvarade hö till korna står lite här och var. Spåren från istiden finns här också – det ligger stora flyttblock lite varstans.

När du närmar dig Lindesberg ser du en typisk gles och torr sandtallskog. Inne bland träden finns den lilla Svarttjärn som är särskilt populär bland flugfiskare – med fiskekort förstås. Här kan du gå in och plocka stora mogna blåbär redan i början av juli. Det kan vara gott att ha till mellanmål. Stanna i så fall före järnvägen och betongfabriken som ligger där för sedan kommer du strax fram till en T-korsning där du skall ta till höger mot Lindesberg, eller Linde – som det kallas i folkmun.

## Lindesberg

Rakt framför dig i T-korsningen ligger kyrkogården. Där fanns förr en avrättningsplats nära kapellet. Strax till höger om vägen in till Linde ligger också Galgberget. Kanske var det här på avrättningsplatsen som Erik Flodberg 1758 avrättades för att ”våldsammeligen ihjälslagit sin 56-åriga hustru Anna Hansdotter”. Även pigan Stina Olsdotter ”afrättades och brändes på bålet”, år 1781, för barnamord – endast 20 år och elva månader gammal. Hon ”led sitt straff med mycken undergifvenhet och förtröstan till nåden i Jesu...”. Dödsstraff var inget ovanligt på den tiden. Liksom det inte var ovanligt att ogifta mödrar dödade sina barn – man kunde under en tid faktiskt få dödsstraff både för att ha fött barnet och för att ha dödat det. Hur tösen än gjorde blev det alltså fel. Lika illa gick det för drängen Jan Eriksson i Nora socken, som tillsammans med sin kamrat av en olycklig händelse råkade dräpa drängen Anders Olsson. Hovrätten dömde den ene till döden och den andre till 40 par spö och avgjorde genom lottdragning vem av dem som skulle få vilket straff. Jan Eriksson fick nitlotten och blev avrättad. I fängelset skrev han en lång och sorgligt visa som innehöll strofen:

”Fastän min stora syndaskuld  
som jag har här bedrivit  
har gjort min Gud mot mig ohuld  
och jag olyckligt blivit  
i det jag på ett våldsamt sätt  
från världen *måste* – och är rätt  
att liv för liv blir givet.”

Och så dog han, 25 år, sju månader och tio dagar gammal.

Få städer är förunnade en så vacker infart som Lindesberg med Lindesjön som breder ut sig på båda sidor av vägen. Här finns ett litet museum som du kan besöka om du vill se bilder och föremål från järnets historia. Det finns i en byggnad från 1700-talet, Tellandska gården, i centrum av Lindesberg. Kvarngatan heter gatan där museet ligger, den går in till vänster i början på själva staden om man kommer söderifrån, som du gör nu.

Turistbyrån i Lindesberg ligger vid Rådhusorget nära kyrkan. Man kör upp till vänster i början av bebyggelsen där det är skyltat med I-skylt och Stadshotell. Väl där ser man torget framför hotellet – där i borte hörnet ser man turistbyrån, nära Lindesjön.

*Vi tackar nu för oss, och hoppas du har tyckt att resan varit rolig och att du fått sett det du ville av den gamla svenska kulturen och landskapet. Minns att du är alltid välkommen tillbaka hit till Bergslagen, och du kan också åka Älgmarks Gränslands-resa norrut från Lindesberg, via Siggebohyttans bergsmansgård, Stripa gruva, Guldsmedshyttan, Stråssa, Löa, Ramsberg och Gammelbo, till Kloten.*

**MANUS: HELEN ULICZKA**

© ÄLGMARK MALINGSBO-KLOTEN